

Gazsó Dániel: *Otthon és itthon. A magyar diaszpóra és anyaországa*

Gondolat Kiadó, Budapest, 2022. 422 p.

Gazsó Dániel monográfiája a diaszpóralét sokrétű lenyomata, amely fontos elméleti és lélektani támpontot nyújt a politika- és történettudomány, a szociológia, az antropológia, sőt némely alkalmazott nyelvészeti diszciplína számára is. A jelen ismertetés arra ad rálátást, hogy az *Otthon és itthon* című kötet milyen adalékokkal szolgál az alkalmazott nyelvészeti kérdéskörök iránt érdeklődő, ezen belül a magyar nyelvet oktató és a magyar kultúra értékeinek megismerését szorgalmazó olvasók számára. Az alkalmazott nyelvészeti stúdiumként ismert MID és a könyv témájaként meghatározott diaszpóralét összefonódási pontjában a magyar nyelv származásnyelvként (örökségnyelvként) való tanítása áll, melynek identitásformáló folyamatában a magyar származástudattal bíró nyelvtanuló nem csupán a magyar nyelvet és a kultúrát, hanem azzal párhuzamosan saját magyarságát, identitásának egy új vagy már elfeledett elemét is (újra) felfedezheti. A tudományos igényű kötet azért is ajánlható a magyar nyelv tanításával foglalkozók számára, mert szerzője – a Kőrösi Csoma Sándor Program (KCSP) ösztöndíjasaként – testközelből is megtapasztalta a diaszpórában élők mindennapjait, élményeit pedig monográfiájában is rögzítette.

A 2022-ben megjelent *Otthon és itthon* című kötet Gazsó diaszpórára fókuszáló kutatómunkájának eredményeként született meg, és a szerző 2020-ban megvédett doktori disszertációjának átdolgozott, kiegészített változata.

Gazsó kutatói kiindulópontja az etnográfiai alapú kulturális és szociálanropológia: a társadalom fejlődését meghatározó egyetemes törvények felkutatása helyett (l. evolucionista felfogás) a kultúrák sajátos értékeinek és belső szerveződésének megértésére koncentrálnak. A könyvben alkalmazott megközelítés leszámol a karosszék-antropológiával, vagyis az egyoldalú magyarozati lehetőségekre építő, egyedül a külső szemlélődő (a kutató) nézőpontját érvényesítő evolucionista felfogással. Ez a paradigmaváltás a szerző diaszpóráközösségekről való gondolkodását is áthatja: egyfelől kettős perspektívát nyit, másfelől azt vallja, hogy a diaszpóralét és a diaszpórapolitikák nagyfokú diverzitást mutatnak, természetük pedig dinamikusan változóként írható le. A kötet kettős nézőpontú megközelítése lehetővé teszi a magyar diaszpórák korábbiaknál átfogóbb leírását, és általában a diaszpórában élők magyar nyelvhez és kultúrához való viszonyulásának teljesebb megértését. Ezek az adalékok a magyarnyelv-oktatás számára főleg azért lehetnek tanulságosak, mert a megfelelő származásnyelvi módszertan kialakításához köztudottan nélkülözhetetlen a magyar gyökerekkel rendelkező nyelvtanuló életterének és motivációjának megismerése, ahogyan nyelvi hátterének és tudatosságának felderítése is.

A könyv előszóból, bevezetésből és négy témakifejtő részből áll. A kötet szerkezeti felépítése a külső perspektívától fokozatosan halad a belsőig, a nézőpontváltás a harmadik és a negyedik fejezet között következik be.

A könyvhöz Kántor Zoltán szociológus és politológus írt előszót, aki amellet, hogy már tudományos szárnybontogatása óta ismeri a szerzőt, témavezetőként kísérte figyelemmel a kötet alapját képező disszertáció megszületését. Kántor a következőképpen méltatja a könyvet: „túlzás nélkül állíthatom, hogy a témában megkerülhetetlen [...], megélt és átélt munkát tart kezében az olvasó” (13. p.).

A bevezetésben a diaszpórákutálásban (is) hasznosítható antropológiai megközelítésről, illetőleg a munka tartalmáról kapunk képet. Ebben a részben a diaszpóra úgy nyer értelmet, mint az emberi képzelőerő intézményesült formája, ami ugyan felülről, a politikai és nemzetállami szereplők által konstruált, megértéséhez a benne élő emberek feltételezéseinek és vágyainak figyelembevétele is szükséges.

A bevezetést követően a téma kifejtése négy fő részre tagolódik. Az első rész általános, a külső interpretáló szemszögét tükröző ismereteket tartalmaz. Itt többek között választ kapunk arra, „mit jelentett a *diaszpóra* régen és ma,” „mikor és hogyan vált szét az eredetileg szinonim *diaszpóra* és *szórvány* kifejezés jelentése,” illetőleg „milyen kritériumok alapján dönthető el, hogy adott közösség *diaszpóra*-e vagy sem.” A második rész kutatási kérdései a magyar viszonyok feltárására irányulnak. Ez a fejezet a magyar diaszpóra fejlődéstörténetét és a jelenkori magyar társadalmat érintő migrációs folyamatokat mutatja be, ahol a történelmi múlt és az aktuálpolitikai jelen egymást kiegészítő látószögek. Itt nyerünk betekintést a magyar diaszpóra négy fejlődéstörténeti szakaszába, egészen az első világháború előtti időszakról az 1989-es rendszerváltást követő évekig, ugyanakkor olyan, a korunk emberét érintő társadalmi ügyekbe is, mint pl. a kollázslét, az idegenellenesség és az asszimiláció. A harmadik fejezet a diaszpóra politikai vetületeit, a diaszpóra és az anyaország kapcsolatát, illetve a Kőrösi Csoma Program szerepét tárgyalja. Ez a rész összekötő egységként szolgál a korábbi fejezetek és a negyediket alkotó mélyinterjúk között. A külsőtől a belső felé haladó nézőpontmódosulás zökkenőmentességét a harmadik rész utolsó alfejezetének (*A Kőrösi Csoma Program*) szerzői pozícióváltása biztosítja. Az első és a második fejezetben a szerző még kutatói szerepkörében, a harmadik részben pedig már a diaszpóralét közvetlen megfigyelőjeként, a chilei magyar közösség megmaradásáért tevékenykedő ösztöndíjasként tárja elénk meglátásait. Ezt követően jutunk el a tisztán belső nézőpontú negyedik részhez, ahol kilenc, eltérő nyelvi és kulturális viszonyok között élő diaszpórávezetővel készített interjú leírata olvasható. A mélyinterjúk a világ különböző szegleteiről, az amerikai, a venezuelai, az ausztriai, a svéd, a német és az ausztráliai diaszpóráközösségekről tudósítanak. Minden interjú előtt megtalálható az interjúalany rövid bemutatása, amely segít behelyezkedni a másik fél helyzetébe. Ezekből kiderül, hogy a diaszpórávezetők családjai miért hagyták el Magyarországot, és végül melyik másik országban leltek új otthonra.

Az eddigiekből is látszik, hogy az elsősorban antropológiai indíttatású, diaszpórákutatókkal foglalkozó munka több okból is hasznos olvasmány a magyar nyelvet és kultúrát tanítók számára. A MID-ben a diaszpórákutatók jelentőségét a származásnyelvi oktatás adja, amely mostanra nyelvpedagógiai fogalomként vált. A diaszpórában élő (vagy onnan hazatérő) nyelvtanulók igényeit és fejlesztési lehetőségeit a származásnyelvi pedagógiában fektetik le. A származásnyelvi oktatás fogalma a kétnyelvű, szórványban vagy diaszpórában élő gyermekek és felnőttek szervezett keretek közötti tanítását jelöli (Maróti 2021: 129). A diaszpórákutatók felől közelítve a származásnyelv mint terminus olyan nyelvéllapot, amely a legalább második generáció óta diaszpórában élő, az anyaországhoz érzelmileg és kulturálisan kötődő egyének sajátja (Maróti 2021: 136; Giay 1998: 19). Régóta kérdéses, vajon mivel magyarázható a második és további generációk újjult érdeklődése szüleik, nagyszüleik kultúrája iránt. Herberg (1956) tézise szerint míg az emigránsok gyermekei (a másodgenerációsok) – a teljes beilleszkedés és a siker reményében – alapvetően igyekeznek eltávolodni származási közösségüktől, addig a harmadgenerációsok, minthogy szüleik révén már elérték a kívánt társadalmi státust, szabadabban és nagyobb érdeklődéssel fordulnak az elődeik által elhagyott nyelvi és kulturális örökség felé (Herberg 1956 – idézi Nagy 1977: 9–10).

A magyar határokon kívül csak bizonyos színtereken van lehetőség magyar nyelven kommunikálni (pl. család, kisebbségi közösségi események), emiatt a diaszpórában élők nyelvhasználatát bizonytalanság jellemezheti. Az asszimilációnak kitett bevándorló családok biztonságérzetét nagyban növeli az új környezet nyelvének magas szintű ismerete, miközben a befogadó országok csak ritkán támogatják a nyelv megőrzését elősegítő intézmények fenntartását. A diaszpórában élők esetében – nyelvoktatási szempontból – a környezetnyelvből származó kontaktusjelenségek beépülésével, illetve bizonyos magyar nyelvi kompetenciák leépülésével, esetleg azok teljes hiányával szükséges számolnunk (Nádor 2018: 15–16). E téren legelőször is azt tapasztalhatjuk, hogy az olvasás és az írás kompetenciája kezd visszaszorulni.

Előfordulhat, hogy a többedgenerációs magyar leszármazottak ugyan (még) tisztában vannak a magyar kultúra sajátágaival, a magyar nyelvi kommunikáció már komoly nehézségeket jelent számukra. Végére is „[a]z, hogy meddig őrizhető meg az anyanyelv diaszpórában, ma már, amikor a világhálónak köszönhetően bármikor lehet beszélni valakivel, filmeket, híreket nézni, online folyóiratokat, könyveket olvasni, blogot írni, ugyanúgy egyéni döntéstől függ, mint az elvándorlás” (Nádor 2018: 16).

Az *Otthon és itthon* című monográfia egyik MID-szempontról sarkalatos megállapítása, hogy a diaszpórában élők továbbra is kötődnek az óhazához, közülük pedig többen is vágnak a hazalátogatásra vagy a hazatérésre. Ez annyiban lényeges, hogy a hazalátogatók és a hazatérők számának fokozatos növekedése a magyar származásnyelv célnyelvi környezetben történő oktatása iránti igény megerősödését vonhatja maga után. A monográfia alapján a származási helyhez való kötődés alapvető jelentőségű a diaszpórák-összegek belső önmeghatározásában és külső megítélésében. Olyannyira, hogy Gázsó a migrációs eredeten, a társadalmi integráción és az etnikai határmegtartáson kívül az anyaország-orientációt is a diaszpóra csoportkohéziós összetevői között tartja számon (49–70. p.). Habár a szerző értelmezésében az anyaország-orientáció elsősorban nem honvágyat vagy hazavágyódást, hanem a kollektív tudatot is átható speciális kötődést jelenti a valós vagy elképzelt származási helyhez (64. p.), alighanem ez az az identitáselem, amely a hazaköltözésre való hajlandóság egyik fokmérője is. A jelenség bemutatására vegyük a könyvben is idézett Safran-féle diaszpóradefiníció egyik anyaország-orientációval kapcsolatos pontját: „[a diaszpórák-összegek tagjai] az óhazájukra úgy tekintenek, mint igaz és ideális hazájukra, ahová nekik vagy leszármazottaiknak esetlegesen vissza lehet (vagy kell) térniük, ha azt a körülmények engedik” (Safran 1991: 83–84; Gázsó fordítása, 63. p.). Az itt leírtak összefüggenek a 2020 óta működő Diaszpóra Felsőoktatási Ösztöndíjprogram (internet1) egyre nagyobb népszerűségével, melynek keretében a diaszpórában élő fiatalok magyarországi felsőoktatási intézményekben folytathatják tanulmányaikat, és/vagy nyári egyetemi kurzusokon vehetnek részt. Az ösztöndíjas időszak alatt a különböző nyelvi bemenettel érkezők közelebb kerülhetnek magyar gyökereikhez, emellett jobban elmélyedhetnek a magyar nyelvben és kultúrában. A fiatalok egy része éppen azért jelentkezik a programra, hogy célnyelvi környezetben tanulhassa felmenőinek nyelvét, a magyart. Eközben az is megfigyelhető, hogy a diaszpórában élők – mintegy a származási helyhez és az ott élőkhez való kapcsolódási szándék jeleként – gyakran szerveznek karitatív jellegű pénzgyűjtést egyes magyarországi régiók vagy nehéz helyzetben lévő közösségek megsegítésére (170. p.).

Miként a világban élő magyarok, a származásnyelvi oktatást igénylők száma is szakmai becsléseken alapul. Gázsó az elvándorlás útján létrejött közösségek lélekszámának meghatározásában arra jut, hogy megközelítőleg annyi magyar élhet diaszpórában, mint ahányan a határváltoztatások miatt létrejött, őshonos kisebbségi közösségekben. Eszerint kb. 2–2,5 millió fő él jelenleg is diaszpórában (75. p.), közülük legtöbben az Egyesült Államokban (kb. 1,4 millió fő) és Kanadában (316 ezer fő; 76–77. p.). 2023-ban az Egyesült Államokból és Kanadából érkezett a legtöbb fiatal Magyarországra a Diaszpóra Felsőoktatási Ösztöndíjprogram keretében (internet2). Az Egyesült Államokat és Kanadát magában foglaló észak-amerikai kisebbségi környezetben élők nyelvtanulási igényeit nem csupán a Diaszpóra Ösztöndíjprogramban való jelentős részvételük mutatja, hanem az is, hogy körükben – a szerző felmérése alapján – rendre felmerül a magyar nyelv oktatásának szükségessége. Az ottani tananyagok összeállításában elsősorban az odaérkező KCSP-ösztöndíjasok szaktudása jelent nagy segítséget (227–228. p.). A származásnyelvi oktatás tekintetében a monográfiában ismertetett statisztikai adatok vallanak, hogy a diaszpórikus léthelyzetet megtapasztaló nyelvtanulók nyelvi-kulturális háttere nagy valószínűséggel valamely észak- vagy dél-amerikai területhez köthető.

Az Egyesült Államokban régre visszanyúló hagyománnyal bír a közösségépítést elősegítő cserkészzet. Az amerikai cserkészfoglalkozásokon és általában a diaszpórákban is elképzelhető ahhoz hasonló eset, mint amiről Lendvai-Lintner Imre, a Külföldi Magyar Cserkészszövetség elnöke mesélt az egyik mélyinterjúban: „Volt olyan, hogy régi nagy cserkészvezető elhozta hozzánk az unokáját, a kis Józsikát, aki egy mukkot sem tudott, hogy mi tanítsuk meg magyarul. Közöltük vele, hogy nem tanítjuk meg magyarul, adja be a magyar iskolába, foglalkozzanak vele a szülei, tanuljon meg magyarul, és amikor az alapszintet elérte, akkor majd bevesszük a cserkészzetbe. A baj az, hogy amint valaki egy másik nyelven megszólal, mindenki átvált arra, mert az sokkal könnyebb nekik. Látom az unokáimnál is, hogy amikor valaki megszólal angolul, rögtön rákapcsolnak az angolra” (256. p.). A nyelvmegőrzés kihívásairól szóló sorok szerint az alapszintű magyar nyelvtudás egyes esetekben akár a közösségi eseményeken való részvétel előfeltétele is lehet. A közösséghez való tartozás vágya tehát újabb ok lehet arra, hogy az érintettek felfedezzék elfeledett nyelvi és kulturális örökségüket.

A monográfiában hangsúlyos szerephez jutó Kőrösi Csoma Sándor Program (KCSP) olyan anyaországi, a diaszpórában élők magyar nyelvi és kulturális ismereteit ápoló kezdeményezés, amely szorosan kapcsolódik a MID-tanári feladatkörökhöz. A könyvben ismertetett kutatás alapján 2016 és 2018 között a nyelvtanítás a négy leggyakoribb feladatkör között szerepelt a KCSP-ösztöndíjasok napirendjében (226. p.). A magyar nyelv oktatása legtöbbször hétfői iskolákban valósult meg, de az ösztöndíjasok csoportoknak és magánszemélyeknek is tartottak nyelvórákat (225. p.).

A szerző KCSP-ösztöndíjasként szerzett élményeivel a *Chilei kiküldetésem trilógiája* című részben (230–239. p.) ismerkedhetünk meg. Kollégájával együtt 2014 áprilisában érkezett Santiagóba azzal a megbízással, hogy segítse a Chilei–Magyar Kulturális Egyesület munkáját. Nehezítette helyzetüket, hogy más térség országaitól eltérően a chilei kolónia akkoriban nem rendelkezett saját kultúrházzal, cserkészegylettel, de tánc- és sportegyesülettel sem. Ottlétük alatt filmklubot, táncházat, főzőkurzust és beszélgetőesteket is szerveztek a magyarul alig beszélő közösség tagjai számára, akikkel leginkább spanyol nyelven tartották a kapcsolatot (231. p.). Legizgalmasabb feladatuk mégis a Chilében élő magyar származásúak felkutatása volt, hogy a lehető legtöbben megismerjék az egyesületet és az általuk szervezett rendezvényeket. Az ösztöndíjasok így találkoztak többek között a Szabó és a Gerzanits családdal, akik örömmel megosztották gondolataikat magyarságukról, illetve a magyar nyelvről és kultúráról. A chilei magyarok beszámolóí lélektanilag keretezik a monográfiát, általuk jobban megérthetjük, miért dönt úgy valaki, hogy egy távoli kolóniában (újra) elkezd magyarul tanulni. Szabó Antonio, aki tiszteletbeli magyar konzul az észak-chilei Arica városában a következőket osztotta meg: „Nem tudok magyarul, a magyar történelmet sem nagyon ismerem, de azt tudom, hogy Magyarország több mint ezeréves, és hogy István király alapította. Apámat is Istvánnak hívták, a fiamat és az unokámat is Istvánnak hívják” (232. p.). A beszélgetésből hamar kiderült, hogy Antonio feleségének édesanyja korábban kapcsolatban állt egy Laura nevű magyar nővel, akinek unokája, Gerzanits Pyroska szintén Aricában él. Mint megtudjuk, Pyroska sem beszél már magyarul. Ő spanyol nyelven arról mesél, hogy néhány magyar szóra és az esti imára még emlékszik, utóbbit pedig azóta is mindig elmondja gyermekeinek lefekvés előtt, pont úgy, ahogyan azt az édesapja is elmondta neki. Míg Antoniónak máig szívfájdalma, hogy nem tud magyarul, Pyroska egyik álma az, hogy legalább annyi időre visszatérjen családjával Magyarországra, hogy két kislánya megtanulja a nyelvet (232–233. p.).

A magyar diaszpórák átfogó bemutatását tartalmazó *Otthon és itthon* című kötetben – bár implicit módon – a nyelvpolitikához, a szociolingvisztikához és a magyar mint idegen nyelv oktatásához kapcsolódóan számos kérdéssel találkozhatunk. Gázsó egyebek közt szót ejt arról, mi motiválhatja a diaszpórában élőket a hazatérésre vagy a hazalátogatásra, miben nyilvánul meg az elvándorló családok származási helyhez (és nyelvhez) való kötődése, illetve mennyiben

lehetséges az elődök kultúrájának és nyelvének megőrzése egy távoli kolóniában. A különböző léhelyzeteket átélő és megfigyelő szerző hiteles szöcsöve a diaszpóráközösségeknek, s a kutatói szerepkörhöz kötődő elméleti kérdések mellett a személyes sorsokat is tárgykörenek tekinti.

A MID látószögében a kötet legnagyobb értékét az adja, hogy a benne található statisztikai és lélektani ismeretek hozzájárulhatnak a származásnyelvi oktatás sikerességéhez. Különösen igaz ez a belső nézőpontot érvényesítő részekre, ahol a chilei kolónia tagjai, illetve a világ különböző szegletein élő diaszpórávezetők adják közre legbensőbb gondolataikat a magyar nyelvről és kultúráról. Azzal, hogy átfogóan megismerjük a diaszpóráközösségek szervezettségét, valamint a diaszpórában élők környezetét, vágyait és nyelvtanulási motivációit, megfelelőbb származásnyelvi módszertant dolgozhatunk ki számukra.

Irodalom

- Giay Béla 1998. A magyar mint idegen nyelv fogalma. In: Giay Béla – Nádor Orsolya (szerk.): *A magyar mint idegen nyelv. Hungarológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 18–25.
- Herberg, Will 1956. *Protestant-Catholic-Jew. An Essay in American Religious Sociology*. Doubleday, Garden City, New York.
- internet1 = <https://diasporascholarship.hu/hu/> (letöltés ideje: 2025. 02. 05.)
- internet2 = <https://diasporascholarship.hu/hu/rolunk/> (letöltés ideje: 2025. 02. 05.)
- Maróti Orsolya 2021. Ismeretlen, de nem idegen nyelv – A származásnyelvi tudásszerkezetről és oktatási helyzetről. In: Bándli Judit – Pap Andrea – Zajacz Zita (szerk.): *MID-körkép. Magyar mint idegen nyelv. Oktatási helyzetek, módszertani tudnivalók*. ELTE Eötvös Kiadó – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 129–150.
- Nádor Orsolya 2018. *Tanított (anya)nyelvünk*. L'Harmattan Kiadó – Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest.
- Nagy Károly 1977. Magyar iskolák az Egyesült Államokban. In: Nagy Károly (szerk.): *Tanítsunk magyarul! Tanulmányok, cikkek, beszélgetések a szórványmagyarság nyelvoktatásáról, kultúra-műveléséről*. Püski, New York. 5–11.
- Safran, William 1991. Diasporas in Modern Societies. Myths of Homeland and Return. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1. 83–99.